

DR. SZÖRÉNYI JÓZSEF

főiskolai docens

„Kötelező olvasmány” a IV. osztályban

A Tanterv és Utasítás előírja a gyermek- és ifjúsági irodalom értékeinek felhasználását az általános iskolai oktató–nevelő munkában. Ha ezt a problémát az oktatás határfokának növelése szempontjából vizsgáljuk, akkor különösen öröndetes, hogy kötelező olvasmány tárgyalására már a IV. osztályban is sor kerül. *Móra Ferenc Kincskereső kisködmöne* semmiféleképpen sem lesz elriasztó jellegű „kötelező olvasmány”. Ellenkezőleg: olyan közös élmények forrása lehet, amelyeket nagyon sokoldalúan felhasználhatunk nemcsak a IV. osztályban, hanem a felső tagozaton is. Hivatkozhatunk erre az olvasmányra, felidézhetjük szereplőit, elmélyíthetjük mondanivalóját. Feldolgozása valóban növelheti az oktató–nevelő munka határfokát, hiszen nagyon erőteljes esztétikai élmények alapján, készteti a tanulókat önálló gondolkodásra, a korábbi olvasmányokból szerzett ismeretek rendszerbe foglalására és megfelelő tevékenységi formák felkutatására.

Móra azt vallja magáról: „Szívemben csak gyermekíró maradok én mindig, még mikor vezércikket írok is”. Érthető, miért éppen az ő művét adjuk IV. osztályos tanulóink kezébe. Ez a könyv a követendő szépnek és jónak az eszményeit hordozza, s így kielégíti a tanuló esztétikai szükségletét. A 10 éves gyermek ugyanis már példaképeket keres olvasmányában. (7:32.) A mese-forma pedig nemcsak vonzó, hanem arra is alkalmas, hogy képletes jelentést fejezzen ki. A mese nyomán a gyermek már fogékonyra vált arra, hogy felfogja, átélje azt a képes beszédet, amely nagszerű erkölcsi gondolatot öltöztet a kincskereső kisködmön formájába.

Az olvasás megszerettetését, az olvasóvá nevelést alkalmasabb könyvvel nem is kezdhethetünk. Az olvasmány feldolgozásának azt kell eredményeznie, hogy tanulóinkban az élmények tudatosodjanak, a megértés elmélyüljön, hogy fokozódjék az olvasás iránti vágy, és szabadidejükben majd örömmel nyúljanak a könyv után. Móra kis regénye alapján felismeri a tanuló, hogy a könyvben sok olyan kérdésre kap választ, amely őt is állandóan foglalkoztatja. Arra is rádöbben, hogy „nincs szebb, mint mikor valaki vagy, valami arra indít, hogy harcoljunk a jobb jellemünkért, a nemesebb cselekedetekért, hogy önzetlenebbek legyünk” (2:39). Az olvasmány eseményei és szereplői elsősorban a tanuló érzelmeit mozgósítják. Mórának erre a regényére szinte klasszikusan ráillik *Belinszkij* tanítása: „Nem a gyermek értelmére, hanem érzelmeire kell egyenesen és közvetlenül hatnia az írónak. Az érzelem megelőzi az ismeretet; az, aki nem érezte meg az igazságot, az nem is képes azt megérteni, megismerni.” (3:74.)

Az olvasás megszerettetése szükségszerű előzménye több, a tanuló esztétikai fejlődését szolgáló tevékenységi formának. A Nevelési Terv azt ajánlja a IV. osztályos

gyermek számára, hogy „Vezessen olvasási naplót, s azt időnként mutassa meg tanítójának.” (7:93.) Móra könyve alapján nem lesz nehéz feladat tanítványainkat arra készítenünk, hogy ebben a naplóban minden megkötés nélkül rögzítsék véleményüket, érzelmi állásfoglalásukat. Jakobszon szerint (4:84) az érzelem a gyermek legtermészetesebb válasza a környező valóságra. Ha a gyermek megszokja a lényeg kifejezését, akkor az olvasási napló jó eszköze lesz az írásbeli fogalmazási készség fejlesztésének. (3:40.)

Móra szavai, stílusa nyomán tanítványaink bizonyosan megtanulják egy kissé úgy látni és érzékelni környezetüket, mint ahogyan ezt az író tette. És minél több szót, fogalmat ismernek meg, és minél pontosabban, annál több részlet emelkedik ki számukra az író végtelenül gazdag érzés- és gondolatvilágából. (1:221.) Alkalmassá tehat ez a Móra-könyv annak a felismertetésére is, hogy miközben olvasunk, át-vevessük elődeink sok-sok tapasztalatának jelentős részét. Így juthatunk előre a határtalan emberi megismerés útján. (1:225.)

A regény minden egyes fejezetét az olvasási és beszédképességet fejlesztő gyakorlat anyagává tehetjük. Amikor gyakorlatról szólnak, természetesen értelmileg tisztázott szövegre gondolunk. Mivelhogy ez a házi olvasmány sokféle nevelési feladat megoldására ad lehetőséget, feldolgozását több óra keretében kell megvalósítanunk.

A magunk elé tűzött feladatokat és azok elvégzésének lehetőségeit meg kell terveznünk.

A regényt négy nagy gondolategységre oszthatjuk. Az 1. részben megismerjük Gergő otthonát és szüleit. Az *Apám* című verssel zárul. Esetleg *Készül a ködmön* címet is adhatunk ennek a fejezetnek.

A 2. részben Gergő új otthonra talál. Itt a záróakkord a *Megurasodom* c. fejezet. Ennek címe lehetne: *A ködmön elmegy világgá...*

A 3. részben Gergő már iskolásfiú. Sok örömben és szeretetben van része. Már kezd derengeni benne valami világosság, hogy miféle tündérek laknak az ember szívében. Még csak elfogadja a jót, még nem cselekszi. A fejezet „*Az égbelátó*”-val végződik. Címe: *Néha szorít a ködmön*.

A 4. részben Gergő már le tud mondani az égbelátóról is, meg a kincskereső kisködmönről is. Az a kisfiú, akit úgy ismertünk meg, hogy a körte-muzsikát is sajátolta kis testvérétől, immáron megérti — úgy hisszük, életre szólóan —, hogy „A szeretet az élet”. Címe: *Elrongyolódott a ködmön*.

Az 1. olvasmány-feldolgozó órán a *Szépen szóló muzsika* c. fejezetet részletesen is megbeszélhetjük. A tanuló esztétikai élménye megrendüléssé erősödik, amikor Gergőnek ezt a megállapítását olvassa: „Akkor éreztem életemben először fájdalmat úgy, hogy senki sem bántott”. A fájdalom jelzi Gergőnek, hogy megsértette azt az erős kapcsolatot, amely testvérehez fűzi. Fájdalmát fokozza a felismerés: hibáját már soha többé nem tudja helyrehozni. A testvérehez fűződő kapcsolatot a legtöbb gyerek őszintén és mélyen átérzi. Ezért kap erős érzelmi kötést az *önzés* fogalma. Gergő önzése később újból megsérti embertársához fűződő kapcsolatát. Tettének megint nagy az érzelmi hatása, hiszen a kis bice-bóca szájalomra méltó nyomorék, teljesen árva és kiváló tanuló. Gergő ezúttal is fájdalmat érez, pedig most sem bántotta senki. Az önzéshez még *csalás* is társult, de megvan a lehetősége, hogy helyrehozza hibáját. Gergő tapasztalatból is ismeri egyrészt Bordács kíméletlen önzését, másrészt Malvinka határtalan *önzetlenségét*. Mindkét esetben az embertársainkhoz fűződő kapcsolat tartalmáról van szó. A megbeszélés jelentősen hozzájárulhat tanítványaink érzelmi állásfoglalása megerősödéséhez.

A 2. órán összegezzük azokat a *tanulmányokat*, amelyeket az olvasott könyv magában rejt. Eközben tudatosan formálhatjuk azokat a személyiségjegyeket, ame-

lyeket a Nevelési Terv megjelöl. (7:42.) A könyv alapján megismerik tanítványaink az élet lényegét, sok-sok ember vonását. Nemcsak megismerik a felszabadulás előtti életet, hanem annak esztétikai értékelését is megkapják. Móra könyve azt mondja tanítványaink számára, hogy a kisködmön nagy kincs birtokába juttatja viselőjét. Gergő megtanulja, hogy életünk nem akkor szép, ha önző módon pl. nem adjuk oda a játékunkat testvérünknek, ha csalással, mások szándékos megtevesztésével szerzünk magunknak előnyt, pl. égbelátót, vagy ha annyira fősvények vagyunk, hogy még az éhező gyermektől is sajnáljuk a körtét meg a sóskát, mint pl. Bordács keresztapa. Gergőt a kisködmön elvezette annak a felismeréséhez, hogy életét széppé édesanyja és édesapja önfeláldozó szeretete varázsolta, meg Malvinka jósága, Messzi Gyurka önzetlen tanácsa, Péter apó meg a bányászok helytállása, Titulász doktor és tanítója mélységes embersége. Széppé tette életét az elkövetett hiba jóvátétele is. Két feledhetetlen látvány is hozzájárult ehhez. Az egyiknek akkor volt tanúja, amikor az osztály minden egyes tanulója meg tudta osztani a maga ebédjét a kis bice-bócióval. A másikkal meg ott a malomházban, amikor együtt ünnepeltek mindazok, akikről csak szeretetet kapott, és ő elnézegette a rongyos ködmöndarabon a selyemmel kivarrott malomházat. Életre szólóan így zárja szívébe édesapja tanítását.

Az élményhatás fokozása megkívánja a regény hőseinek *jellemzését*. A Nevelési Terv is előírja, hogy a IV. osztályos tanuló legyen képes „a főbb szereplők egyszerű jellemzésére, tetteik megítélésére”. (7:42.) Gergő szüleinek jellemzésével foglalkozunk a 3. órán. Tanítványainkat a lényeges cselekmények megragadására, ítéletalkotásra, következtetésre és általánosításra készítjük. (Az alábbiakban a jellemvonások igényesebb felsorolását adjuk. Természetes, hogy ebből egy-egy óra megbeszélése – osztálytól, körülményektől függően – kevesebbet ölel majd fel.)

Gergő *édesapja* szegény foltozó szücsmester, mégis teljesíti fia kívánságát. Megveszi a sarkantyús csizmát. *Szelíden* beszél, sohasem haragosan. Még akkor sem, amikor Gergő kihatja a cifra csizmát. Szeret *tréfálozni*. (Amikor az ablakhoz fagyott Gergő orra hegye, azzal vigasztalja: „marad abból elég, ha a fele lefagy is”). *Fiát sohasem bántja*. (Amikor Gergő kóborlásából hazatér, szelíden csak annyit mond: ha még egyszer előfordul, odapányvazza az asztal lábához.) Állandóan *tanítja*. Elsősorban arra a sok fortélyra, amely kell ahhoz, hogy valaki banni tudjon a ködmönrel. Csak azon segít a ködmön, aki mindig igazat mond. Arra is tanítgatja Gergőt, hogy „... a tündérek a szívében laknak az embernek s onnan röpködnek ki, ha kedvük tartja”. (6:44.) Azért *kedveli a peremér-virágot*, mert egyformán eltűr esőt, napot, hideget, meleget, mindig mosolyog, soha nem kényeskedik. Gergő édesapjának *sugárzó barna szeme volt*, amelyből úgy áradt a meleg, mint a napvilágból.

Legszebb jellemvonására abból a beszélgetésből lehet következtetni, amelyet Gergővel folytat az álomról. (Ennek elemzése jó lehetőséget teremt az osztály aktivizálásához.) Szerinte az ember „rendesen azzal bajoskodik álmában, ami mesterséget űz éber korában”. Később azt mondja: „Én mindig akkora subát varrok álmomban, hogy a világon minden szegény embernek elég, aki didereg.” (6:37.) Ebből a két megállapításból nem nehéz arra következtetni, mit szeretett volna varrni éber állapotban. Általánosítva: *szerette volna megszüntetni, hogy a szegények fázzanak*. A jellemzést az *Apám* című vers felolvasásával zárhatjuk.

Édesanyjának nagyon sokat kell dolgoznia, mégis maga *tanítja* meg Gergőt írni-olvasni. *Félti* a fagytól, hófúvástól. *Megmenti* Kесе kalapos iskola-műhelyétől. Az író így emlékszik édesanyja gyűszűs ujjára: „Lesz-e valaha a világon gyémántból faragott íróvessző, amely drágább lehetne a *munkában megbarnult*, jejes vizekben *megvörösödött*, és *szelektől reszelőre fűjt vészna ujjnál*, mely sütés, főzés, mosás, moso-

gatás után fáradhatatlanul kopogott a jégvirágos üvegen?" (6:33.) Még az éhes-szomjas, anyjavesztett fúrjfiókot is megszánta, és megittatta a szájából. Bár nagyon szegény, nem akar megválni Gergőtől. Azt feleli Bordácsnak: „Ha neki kicsi jut, nekem is semmi is elég.” (6:49.) Mindig *önzetlenül jószívű*. (Az egyetlen ludacska Gergőnek és a vendégeknek sütötte. Mégis elfacsarodik a szíve, amikor az éhes kisgyermekeket meglátja. Fölkapja a nagy tál pecsenyét, és sorra hordozza köztük.)

A Nevelési Terv az esztétikai fejlődést szolgáló tevékenységi formák közül az olvasmányok rokonszenves és ellenszenves szereplőinek összehasonlítását, a segítségnyújtás esztétikumának átélését és az önzetlén magatartás példáinak kikeresését ajánlja a IV. osztályos tanulóknak. A 4. órán, *Bordács* és *Malvinka* jellemzése kapcsán szinte maradéktalanul eleget tehetünk a fenti szempontoknak is.

Bordács keresztapa nem ad körtét Gergőnek, ehelyett *ravaszul* a sóskát ajánlja, de ebből se hagyja „lakmározni”. Csak a *pénzszerzésre*, Gergő egyetlen *kihasználására* gondol. Magától és Gergőtől is *megvonja a legszükségesebb dolgokat*. Miután így feltártuk a fogalmi jegyeket, megállapíthatjuk, hogy a telkesgazda nagyon *fősvény*, nagyon *zsugori* ember.

Malvinka, a kis tündér *csak jót tesz másoknak*. Nem haszonvágyból fogadja magához a kis Gergőt, mint Bordács, hanem azért, hogy *segítsen* rajta. Könnyen le tud mondani az olyannyira áhított ezüstgyűszűről, csakhogy Messzi Gyurka kivált-hassa Mitvisz kutyáját a fogságból. (Mitvisz ezt később derekasan meg is hálálja.) — Az író így emlékszik róla:

— Ó, drága tündérkém te, hát nem tudod, hogy mikor a te nevedet leírom, mindig aranytintába szeretném mártani a tollat? És hogy a te nevelt fiad, aki vándorútjában elérte már a napnyugati-király birodalmát, még ma sem alszik el soha anélkül, hogy kis diák módjára az öledbe ne hajtsa a fejét, minden este álomba haló gondolatában és félig lehunyott szemmel még ne kérdezze tőled: Tündérkém, jó voltam ma? (6:91.)

Malvinka jellemzése jó lehetőséget teremt ahhoz, hogy az esztétikai fejlődést szolgáló tevékenységi formák felé irányítsuk tanítványaink figyelmét. A fenti sorokat bizonyonnyal könyv nélkül is megtanulják, beírják olvasási naplójukba. Kifejezési készségük fejlesztése érdekében buzdítsuk tanítványainkat, hogy otthon szüleiknek, testvéreiknek is meséljék el, miért önzetlen *Malvinka*, mivel érdemelte meg, hogy az író olyan szépen emlékezzék reá.

Az 5. órán tovább folytatjuk a jellemzéseket.

Messzi Gyurka bácsi *önzetlenül szereti* Gergőt. Úgy segít rajta, ahogyan csak tud. Jó *tanácsokat ad* neki. Gergő meg is fogadja azokat. (Elereszi a „paraszt-cinegét”.) A gyávaság ellen *orvosságot ad*. Nem hiába *bátorítja* Gergőt. Önzetlenül, jó szívvel elhozza Gergőnek, amit édesanyja küld.

Cötkény varga is az *önzetlen, jószívű* emberek közé tartozik. Úgy tesz, mintha nem is tudná, ki viszi el a Gáborkának szánt csizmákat. A harangozónak szelíd mosollyal azt mondja: „Csak ismerem a magam munkáját.” Amikor Gergő felismeri az *ajándékozásnak* ezt a szerény és szokatlan módját, akkor kezd benne először derengeni valami világosság, hogy miféle tündérek laknak az emberi szívben. (6:79.)

Péter apó és a *bányászok* is megtalálták a módját, hogyan *segítsenek* a két szerencsétlenül járt gyermeknek. Hálát éreznek az öreg Küsmödi iránt, aki életét áldozta a bányászok szerencséjéért. Péter apó szavai nyomán másként látják már a tanuló az öreg *Küsmödit*. Megérdemli szeretetüket, részvételüket.

A 6. órán befejezzük a jellemzést:

Titulász doktor szereti a szegényeket. Amikor először találkoztunk vele, azt tudtuk meg róla, hogy mindig harmatos lett a szemüvege, ha lehajolt Gergő kis

húgához. (Szerette Gergőéket. Nagyon sajnálta a kis Marikát. Szívesen segített volna rajta, de talán már tudta, hogy nem lehet megmenteni.) Nagyon jószívű. Önzetlenül gyógyítja a szegény betegeket. Az ő jóvoltából csapnak a malomházban olyan lakomát, hogy „a király portáján se lehetett volna különbet”.

Gergő tanítója barátságos ember. Szereti tanítványait. Nagyon megszánja a kis bice-bócát. A „kuckó-diák” éléstárába ő is becsúsztat egy csirkecombot. Minden esztendőben, karácsonykor megajándékozza a IV. osztály legjobb tanulóját. „Ezt az áldott jó lelket semmi úgy ki nem hozta a sodrából, mintha nem magyarul mondták azt, amit magyarul is lehetett mondani.” (6:121.) A lázas Gergőnek maga viszi el az égbelátót. Az udvaron el is magyarázza minden csinját-bínját, hogy Gergő egyedül is rudjon bánni vele.

A Tanterv és Utasítás a IV. osztály olvasási anyagával kapcsolatban azt kívánja, hogy a nevelő „Különös gonddal járjon el a felszabadulás előtti élet bemutatásakor, hiszen a tanulók közvetlen tapasztalatokkal nem rendelkeznek.” (8:23.) Ez a kötelező olvasmány művészi összegezése lehet mindannak, amit gyermekeinknek a múltból ismerniük kell. A regényből élményszerűen feltárul előttük az a nehéz küzdelem, amelyet az egyszerű emberek vívtak gyermekeikért a felszabadulást megelőző időkben. (5:41.) Csak ha mélyen átérzik Gergő és a kis bice-bóca sorsát, akkor válhat igazán tudatossá bennük gondtalan, szüleik és az egész társadalom által vi-gyázott életük szépsége.

A regény alapján hatásosan bemutathatjuk a *felszabadulás előtti életet*. Ezt a feladatot külön óra (7.) keretében oldjuk meg. A közös megbeszélés, az esztétikai élmények felfrissítése és elmélyítése kapcsán az osztályközösség tagjai közelebb kerülnek egymáshoz. Ugyanis minden tanuló számára nagyon felemelő az a tudat, hogy osztálytársai éppúgy a szívükbe zárták pl. Gergő vagy a kis bice-bóca alakját, mint ő. Érzéseiben, ítéleteiben és esetleges elhatározásaiban tehát osztozik az egész osztály.

A szegénység helyzetének feltérképezését Kесе kalapos iskola-műhelyének bemutatásával kezdhétjük. „Szegény emberek adták a keze alá a gyereket, akik messzilllették vagy drágállották az igazi iskolát. A Kесе kalapos iskolájába nem kellett se könyv, se írka.” (6:30.) A szegény gyermekek életéről Gergő sorsa tájékoztát. Meggyógyulásának öröme édesanyja nagy „lakodalma” csap. A malomkő-asztonon sok a „drága-étel”: sülttök, hajába főtt krumpli és vadribizli. Pénzt is keres. „Kenyerésütögető asszony kenyereskosarát kihordtam a piacra: egy garas. Kесе kalaposék malackájának porcfüvet szedegettem: másik garas. Sánta bognárékhoz kereket gurítottam: harmadik garas. Holló aszталoséknál a forgácsot összesöpörgettem: negyedik garas.” (6:23.)

A *Megy a ködmön világgá* c. fejezet első része azt tükrözi, hogy „Szegény embernek szegény a gyásza is.” (6:49.)

A *Malvinka* c. fejezet annak igazolását adja, hogy csak a szegény törődött a szegénnyel. Hogy egy árva gyermeknek mennyi szenvedésben volt része a felszabadulás előtt, azt a kis bice-bóca sorsából ismerik meg tanítványaink. A *kövek megszólalnak* c. fejezetben ezt olvashatják róla:—

— Láttam pedig, hogy egy száraz mohaágyon fekszik a földön a kis bice-bóca. Könyvei csomóban a feje alatt, ez a vánkosa. Az öreg búbajos rossz ködmöne a lábára vetve: ez a takarója.

— Kicsit elhallgatott, ezután újra kezdte:

— De jó volna egyszer meleg szobában aludni, nagyapó! Ha bányamérnök leszek, akkor nekem olyan szobám lesz, hogy két kemence lesz benne, s az egyiknek a kuckójában én alszom, a másikéban te. Nézd, milyen hideg a kezem! (6:142.)

A tíz éves gyermek a helyzetkomikumban és humoros elbeszélésben jelentkező ellentétet is felismeri. Könnyen beleléli magát a tréfás helyzetekbe; efféle élményeiről szívesen beszámol. Móra a *Megurasodom*, *Puli* és *A búbájós előkerül* c. elbeszéléseiben a „mulatságos”, a „komikus” élményét adja tanítványainknak. Ezek megbeszélésére is külön órát (8.) fordíthatunk. A lényeg megragadásának és kifejezésének gyakorlására, a beszédképesség fejlesztésére ezek a fejezetek különösen alkalmasak. A megbeszélés arra készíti majd a tanulókat, hogy a Gergőről és osztálytársairól szóló tréfás jeleneteket otthon szüleiüknek és testvéreiknek is felolvassák.

Meggyőződésünk: a Kincskereső kisködmön megtárgyalásával oktató–nevelő munkánkat hatékonyabbá tesszük. Önálló gondolkodásra készítjük tanítványainkat, fejlesztjük olvasási és kifejezési képességüket, értékes személyiségjegyeket alakítunk ki bennük, és elindítjuk őket az esztétikai fejlődést szolgáló tevékenységi formák felé.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. Dr. Ákos Károly: Megismerés, 1961.
2. Dezséry László: Olvasni jó, 1958.
3. Donáth—Harsányi—Kalmár—Tóth: Olvasó gyermekeink, 1957.
4. P. M. Jakobszon: Az érzelmek pszichológiája, 1962.
5. Kézikönyv az általános iskola IV. osztályának tanítói számára, 1956.
6. Móra Ferenc: Kincskereső kisködmön, 1953.
7. Nevelési Terv, 1962.
8. Tanterv és Utasítás az általános iskolák számára, 1963.

FÖLDRAJZI EGYEDI (INDIVIDUÁLIS) FOGALMAK

A *fogalom terjedelme* szerint beszélhetünk *egyedi* (individuális) és *általános* fogalmakról.

Az egyedi fogalmaknak az olyan fogalmakat nevezzük, amelyek egyes tárgyra, jelenségekre vonatkoznak. Az egyedi földrajzi tárgyaknak egyedi földrajzi fogalmán a földrajzi elnevezéseket értjük. Ilyen földrajzi fogalmak: Budapest, Szeged, Duna, Tisza, Balaton, Badacsony, Szovjetunió, Európa.

Az egyedi fogalom hasonló a képzethez. A képzet is egyes tárgyra vonatkozik. Az egyedi fogalom azonban nem szemléleti jellegű, mint a képzet, hanem már bizonyos absztrakció eredménye. A tárgy vagy jelenség lényeges jegyeit tartalmazza. Az egyedi fogalmak segítségével további általánosítás eredményeként juthatunk el az általános fogalomig. Ilyenek az előbbiekkal szemben: város, folyó, tó, hegy, ország, világrész.

A földrajz tanítása során egyedi fogalmakat is alakítunk ki. Ezek felhasználásával alakíthatók ki az általános fogalmak, amelyek viszont lehetőséget nyújtanak újabb egyedi fogalmak kialakításánál a fogalomjegyek csoportosításához.

Az emberi gondolkodás az egyesből halad az általános felé, illetve az általánosról az egyeshez.

Németh István